

ШЛЯХАМИ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ НА ПІДГАЄЧЧИНІ

„До вибуху Першої світової війни Підгаєччина належала до одного із краще zorganizованих повітів Східної Галичини, а це – завдяки енергійному, єдиному в той час адвокатові-українцеві у Підгайцях, д[окто]рові Володимиріу Бачинському, та цілому рядові активних священників і студентів”¹. Ці слова належать Олексові Яворському, колишньому адвокатові, посліві до Сейму довоєнної Польщі, одному із провідних українських громадсько-політичних діячів нашого краю. Сказав це він вже на схилі своїх літ, будучи на еміграції. Сам Олекса Яворський доклав багато сил до того, щоб тодішній (з 1867 р.) Підгаєцький повіт площею як на ті часи великою (1032 км) і з населенням 104,2 тис. жителів, став одним із найбільш національно свідомих повітів Галичини.

Власне вислів цей звучить як визнання заслуг і В. Бачинського, і всіх тих, хто до Олекси Яворського і після нього робили все від них залежне, аби українське населення повіту знало свої права, хотіло й уміло боротися за них.

Саме тому Підгаєччина дала багато видатних діячів національно-визвольного руху. І саме тому у 1939 р. Підгаєцький повіт з метою роз'єднання налагоджених зв'язків національно-патріотичних сил було поділено адміністративно на два менших райони (Підгаєцький і Золотниківський), а решту території включено до трьох сусідніх районів (Бережанського, Козівського, Монастириського). Це негативно позначиться на соціально-економічному потенціалі регіону, його демографії, однак не вплине на запеклість боротьби українців за незалежність.

Нагадаємо, що останній в історії Української повстанської армії бій відбувся саме на терені тодішнього Підгаєцького району 14 квітня 1960 р. (на цьому місці встановлено дубовий хрест). Тоді загинули Петро Пасічний, Олег Цетнарський, а важкопоранена Марія Пальчак пізніше відбула всі 15 років у тюрмах Сибіру.

І ґрунтом для цього руху опору була не тільки праця сотень і сотень передових діячів із числа студентів, священників, інтелігенції та свідомого селянства, але й події Першої світової війни та участь у ній Українських січових стрільців на терені тодішнього Підгаєцького повіту, і величезний їхній вплив на свідомість українського люду.

Сьогодні Підгаєччина – це один із невеликих районів Тернопільщини, статус якого відновлено 6 грудня 1991 року після майже 30-річного забуття як неперспективного регіону.

Три основні річки (басейн Дністра) протікали через тодішній Підгаєцький повіт: Золота Липа, Коропець і Стрипа. Дві із них стали віхами слави січового стрілецтва – Золота Липа і Стрипа. Як раніше гора Маківка в Карпатах, а пізніше і гора Лисоня поблизу Бережан.

Тож і висвітлюватимемо події тих далеких років, розповідаючи про усусувів крізь призму тодішнього Підгаєцького повіту, на терені якого і проходили ці вікопомні події.

Подорож розпочинаємо у селі Завалів нинішнього Підгаєцького району. Саме обабіч цього села над річкою Золота Липа влітку 1915 року зайняла фронт 55-та дивізія австрійської Південної армії. До цієї дивізії входили обидва курені Українських січових стрільців. Оскільки на фронті панувало затишшя, вони із 7 липня до 9 серпня стояли в запасі своїх бригад: перший курінь – у лісі поблизу села Маркова (нині Монастирського району), другий – у Карачинському ліску неподалік Завалова (Карачин – гора, яка височить над Заваловом. Нині ліс там вирубаний. – С. К., Б.М.)

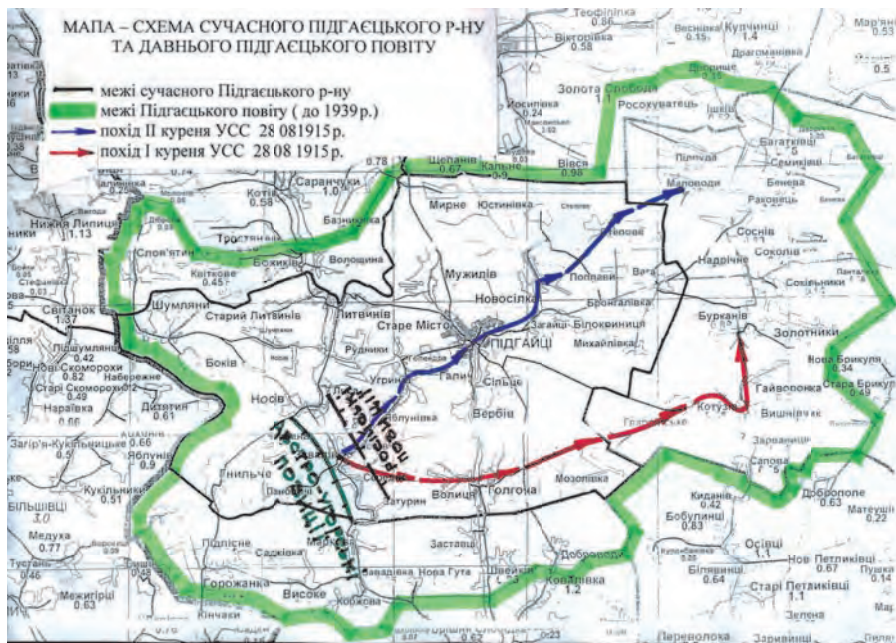

Загальний вигляд с. Завалів і гори Карачин. Світлина 2010 р.

Тривала перерва у військових операціях на фронті дала усусусам змогу відпочити. Вони старанно облаштували свої табори; побудували колиби і землянки, поміж них розбили доріжки. 23 липня корпус Гофмана відвідав наступник престолу архієпископ Карло. Серед тих, хто вітав його, були дві чети стрільців на чолі із сотником В. Дідушком. Архієпископ висловив їм вдячність за героїчні вчинки. Результат такої прихильності не забарився: 21 серпня Начальна команда видала наказ про створення 1-го полку Українських січових стрільців, його тимчасовим комендантом призначили отамана Гриця Коссака. Чисельність полку тоді становила 1700 чоловік, ще 500 було в коші (кадрі), де вони навчалися військової справи. Однак сподівання на дальшу прихильність австрійської військової влади не виправдалися: вона не погодилася не лише на організацію другого полку, а й на формування третього куреня.

9 серпня другий курінь перебазувався ближче до Завалова, а перший перейшов на його місце до Карачинського ліса – у запас 130-ї бригади. Звідси він 17 серпня повернувся до становища поблизу Маркової.

А ще через десять днів австрійська армія розпочала наступ. Вранці 27 серпня другий курінь УСС вийшов до села Заставче (нині Підгаєцького району). Тут були укріплені позиції російських військ. Автори „Історії українського війська” д-р Іван Крип'якевич і сотник УСС д-р Богдан Гнатевич про цей період писали: „Хоча москалі були дуже слабкі, та проте вони встигли чудово закріпитися й могли успішно боротися проти значної

переваги. Перед Завалом і Марковою, на відтинках 129-ої і 130-ої бригади вони висипали 3 ряди ровів, побудували міцні випадові гнізда й затягнули солідні дротяні перепони”².

Про деталі цього бою й обставини загибелі четаря Івана Балюка ці ж автори розповідають: „Під охороною сильного артилерійного вогню три сотні УСС перейшли річку й зайняли становища обабіч дороги, що веде із Завалова, побіч Заставча, до Яблунівки: ліворуч – сотні Мельника й Вітовського, праворуч – сотня д-ра Левицького. У запасі стояла готова на допомогу сотня Будзиновського. Перший випад виконав чет[ар] І. Балюк зі своєю четою і 2 четами 35 п[олку] кр[айової] об[орони]. На осередок московських укріплень, проти становищ сотні Вітовського. Відділ четаря Балюка вдерся в перші становища і погнав далі вгору. За ним рушили сотні УСС. Почалася рукопашна тяганина, в якій не раз москалі вибивали стрільців із добутих окопів. Головно важно прийшлося на правому крилі, де наступали мадярські курені. Стрілецькі сотні змагалися вже в московських становищах на узбіччі гори, коли мадярська розстрільна лежала бездільно на долині. Щойно бічні удари стрільців із гори вибили москалів із правого крила, у висліді УСС опанували всі ворожі становища над Заставчем і відігнали москалів до Яблунівського лісу. Чет[ар] І. Балюк заплатив за свою перемогу життям. Його поцілила московська куля на горі саме у хвилині, коли він добирався до останніх становищ ворога.

Курінь утратив у цьому бою 5 убитих, 16 ранених і 5 попало в полон”³.

Таким чином у результаті боїв усусуси здобули окопи ворога, але, як вище зазначено, під перехресним вогнем загинули стрільці відділу четаря Івана Балюка – уродженця села Трибухівці Бучацького повіту. Поліг і він сам. Усі вони поховані на цвинтарі у с. Заставчому.

Посмертна публікація у виданому у Львові 1917 року „Стрілецькому Календарі-Альманасі” засвідчила, що із загибеллю Івана Балюка Галичина втратила неабиякого поета. Шість його віршів об’єднані красномовним заголовком „Скошений цвіт”. Тут же вміщено спогад І. Балюка „Під Галичем” і чотири його листи до С. Ю. Масляка. Один із них, датований 11 серпня 1915 року, дуже точно передає тодішні настрої січовиків: „Ми силу в руках матимемо. Хто привик до воєнної грози, той не дасть себе в життю топтати і зневажати на ґрунті національнім. Старі вже своє відспівали. Нову внесе струю нове покоління. За нами молодь буде вся, ми впливати будемо на вихованне слідуєчої генерації, на вихованне гімназистів усіх, це дасть нам могутню зброю в руки. Нашим принципом буде – праця напружена до максимуму і борба без компромісів, без уступок. Національна честь вже пробудилась і жадає сатисфакції за століття неволі, кривди, топтання. Сяську! Гарно буде. Збирай сили на життя нове, а як віддамо все, що ми життю винні, тоді нехай потонем в добрих, цілющих обіймах Нірвани!”⁴.

Могила Івана Балюка (праворуч) на цвинтарі у с. Заставчому. Світлина 2010 р.

Із Завалова прямуємо до Підгайців. Саме так — через Яблунівку і Угринів — ішов 28 серпня 1915 року другий курінь УСС. Звідси він наступного дня разом із 130-ю бригадою вирушив до Новосілки (тепер Підгаєцького району). Виходячи із Підгайців, минали вояки Загайці, неподалік яких край шляху і дотепер височить могила, де спочивають вічним сном козаки гетьмана Петра Дорошенка, що полягли у жовтні 1667 року у битві під Підгайцями з польським військом Яна Собеського, борючись за єдину Україну, поділену навпіл Андрусівським перемир'ям між Польщею та Московією.

Далі стрілецькі відділи рухалися у різних напрямках: сотня Мельника — на Раковець, Вітовського — до Маловодів (обидва села нині входять до Тербовлянського району), сотня доктора Левицького — на Росохуватець, Будзиновського — на Золоту Слободу (Козівський район). Зійшлися всі біля Маловодів, звідки 31 серпня змушені були відступити до Вівся (Козівський район). Та невдовзі усусуси повернулися під Росохуватець і 7 вересня без бою зайняли село. Переслідуючи ворога, того ж дня прибули до Людвиківки (Тербовлянський район), де й закріпилися.

А перший курінь тим часом долав шлях через Голгочу (тепер Підгаєцького району), Гниловоди (нині Гвардійське) і Котузів (села Тербовлянського району), 29 серпня стрільці поблизу Бурканова наткну-

Село Яблунівка. Цією дорогою йшов другий курінь УСС. Світлина 2010 р.

Село Завалів. Загальний вигляд річки Золота Липа та дороги, якою йшов перший курінь УСС. Світлина 2010 р.

лися на фланг російського війська, і їм довелося дещо відступити. Та вже 1 вересня усусуси пройшли через Бурканів і Панталиху й зупинилися на полях між Тютьковим і Бернадівкою (нині Лощинівка, всі вищеназвані села належать до Тербовлянського району).

Отримавши значну підмогу, російська армія перейшла в контрнаступ. Головний удар був спрямований на ділянку 55-ї дивізії. Другий курінь УСС 7 – 8 вересня утримував відрізок фронту між Панталихою і Настасовим (нині Тернопільського району), забезпечуючи відступ німецьких і австрійських полків.

Перший курінь 12–13 вересня захищав підступи до мосту в Соколові (нині Тербовлянського району). Усусусів атакувала кіннота, що прорвала австрійський фронт біля Настасова і примчала до Стрипи. Сотні УСС

Міст через річку Стрипу поблизу с. Соколів. Світлина 2010 р.

відбили кілька атак, але росіяни проломили фронт і перейшли Стрипу в іншому місці — біля Соکیلників.

Вони увійшли у Соколів із заходу, й усусуси, таким чином, опинилися у „кліщах”. Тоді у полон потрапила сотня І. Чмоли. Для решти усусусів залишався один вихід — лівим берегом Стрипи пробиватися до Соснова. Туди й повів курінь його командант С. Горук. Та коли стрільці переходили кладку поблизу Соснова, їх наздогнала російська кіннота. У бій з нею вступила третя чета на чолі з Каратицьким. Заціліли тільки троє стрільців, решта загинули.

Хоча саме Соснів — наступний пункт на нашому шляху, ми ж поки минаємо це село і їдемо далі — в Семиківці (обидва села — Теробовлянського району). Так зможемо відтворювати події у їхній хронологічній послідовності. Отже, повернемося в осінь 1915 року. 11—12 вересня другий курінь УСС у складі 130-ї бригади боронив у Семиківцях підступи до мосту через Стрипу. Тоді усусуси змусили противника повернути від річки. Але 7 жовтня російські війська розпочали новий наступ. Стрипа поблизу Семиківців була мілка і вузька, тут її могли легко перейти. Однак першого дня росіяни не наважилися на це і залягли перед мостом. Кілька днів сотні гармат били по селу. Один із учасників оборони — М. Заклинський згодом писав, що артилерійський вогонь 11 жовтня був найсильнішим з усіх, під які потрапляли стрільці.

Після гарматної підготовки російське військо розпочало переправу. Серед відділів, які обороняли Семиківці, були дві сотні другого куреня — Будзиновського і Мельника. Вони стояли ліворуч мосту через Стрипу. Пробитися за річку наступаючим не вдалося. Стрільці зазнали порівняно невеликих втрат, але серед убитих (12 жовтня 1915 року) був один із найдосвідченіших старшин — хорунжий Северин Яремкевич, який уславився в боях у Карпатах. Його поховали на хуторі Тудинка біля сусіднього Соснова. Вже пізніше, за спогадами старожилів с. Соснів, моги-

Село Соснів. Могила Северина Яремкевича і пам'ятна табличка на честь земляків-соснівців-усусувів та воїнів УГА. Світлина 2010 р.

лу Северина Яремкевича переносили двічі: спочатку край села Соснів, а потім на цвинтарі біля місцевої церкви у самому Соснові. Робила це місцева українська громада вже у 20 – 30 рр. ХХ ст., оскільки поляки, окупувавши Галичину, намагалися стерти з лиця землі все, що було пов'язане із боротьбою українців за волю.

Російський наступ повторився наприкінці жовтня 1915 року. Усусуси вийшли на фронт після кількаденного відпочинку у Вівсю, де полк було реорганізовано. Семиківська битва, не менш пам'ятна в історії стрілецтва як на Маківці, почалася сильним артилерійським обстрілом австрійських позицій напроти переправи вночі з 30 на 31 жовтня. Цей обстріл тривав цілий день, після чого російські війська перейшли річку. На місце прориву кинули український золочівський 35-й полк і два курені УСС.

Вранці 1 листопада росіяни підтягли нові сили. Вони, писав у спогадах „Над Стрипою” Л. Семиківський („Історичний Календар-Альманах Червоної Калини” на 1931р.), „нетямуючо пхалися вперед, як саранча. Тисячі їх заслало скривавлений поліський чорнозем, а на Стрипі гребля з людських тіл зупинила воду. І не було їм стриму. Йшли й падали. Котився «російський вал» непроглядною масою, хоча покотом косили скоростріли”⁵.

Австрійська оборонна лінія не витримала натиску. Росіяни взялися розширювати прорив у північному й південному напрямках. Отаман С. Горук згадував про бої поблизу Ішкава: „Розстрільна під проводом чет[аря] П. Франка ішла живо вперед, незважаючи на шалений вогонь артилерії і скорострільів. Вони захопили перші рови та 15 москалів. Решта втекла до других становищ. Стрільці, опоєні тою перемогою, кинулися на другі рови, але мусіли завернутися”. І далі: „В зайнятих окопах сиділи ми аж до вечора й видержували шалені наступи ворога, поки не прийшло підкріплення. Так було аж до вечора. Ввечір почали підходити резерви — мадари й німці, переважно від Росохуватця. Небавком рови переповнилися. Коло 11 години вночі пішов знову наступ на ворожі становища, але він не вдався. Наша лінія посунулася лише до ворожих дротів і там закопалася...”⁶.

Криваві змагання у чотирикутнику між Семиківцями, Раківцем та річкою Студинкою тривали до 3 листопада. Найзапекліша боротьба була біля Семиківців. Росіяни зуміли захопити село, але 2 листопада сотні Дмитра Вітовського, Андрія Мельника, Осипа Яримовича, уродженця села Мушкатівка Борщівського повіту Зенона Московського відбили його. Серед тих, хто відзначився, був син Івана Франка — Петро. Хоробрим показало себе і поповнення — 800 стрілецьких новобранців, які прибули за кілька днів перед тим.

Бої завершилися атакою на окопи російських військ. Їх залога потрапила в полон. Але й усусуси дорого заплатили за ліквідацію семиківського прориву: 39 убитих, близько ста поранених і стільки ж полонених стрільців.

Внаслідок артилерійських обстрілів були повністю зруйновані Семиківці. „Історичний Календар-Альманах Червоної Каліни” за 1927 рік вмістив фото, зміст якого пояснював підпис: „Місце завзятих стрілецьких боїв над Стрипою. 1915 р. З навколишнього села Семиковець не остало ні сліду, залишився тільки постумент... на голові якого бузько поставив собі гніздо”. Ті ж автори „Історії українського війська” роблять висновок, що „після Маківки семиківський бій являється другим з черги величавим ділом українського стрілецтва... Це діло не удостоїлось признання австрійського командування, зате німецьке (пруське) командування подало в боєвому звідомленні до команди Південної армії таку згадку про стрільців: «З нами ішли до наступу українські добровольці. Це, мабуть, найкращий відділ із усієї австрійсько-угорської армії»⁷.

Після цього воєнні дії набрали характеру позиційної оборони. Полк УСС, ослаблений майже безперервними кровопролитними боями, вивели в другий ешелон. А перед тим усусуси поховали своїх товаришів. На їхній братській могилі біля південно-західної околиці Семиківців вони в 1916 році насипали високий курган — символ стрілецької слави. Згодом курган був зруйнований, а в 1990 році його відновили.

Тепер повернімося до Соснова. Саме у цьому селі та поблизу нього розташувалися після семиковецьких боїв на так званих зимових квартирах усусуси. Соснів вони застали зрівняним із землею, люди були евакуйовані. Стрільці швидко дали лад зруйнованим хатам і стоδοлам. Забезпечивши себе житлом, налагодивши побут, взялися будувати другу оборонну лінію та греблю через багнисту долину Студинки. Відновилися зв'язки з рідними, студенти, яких було серед стрільців чимало, отримали змогу скласти іспити. А для неписьменних організували на зимових квартирах курси читання й писання рідною мовою.

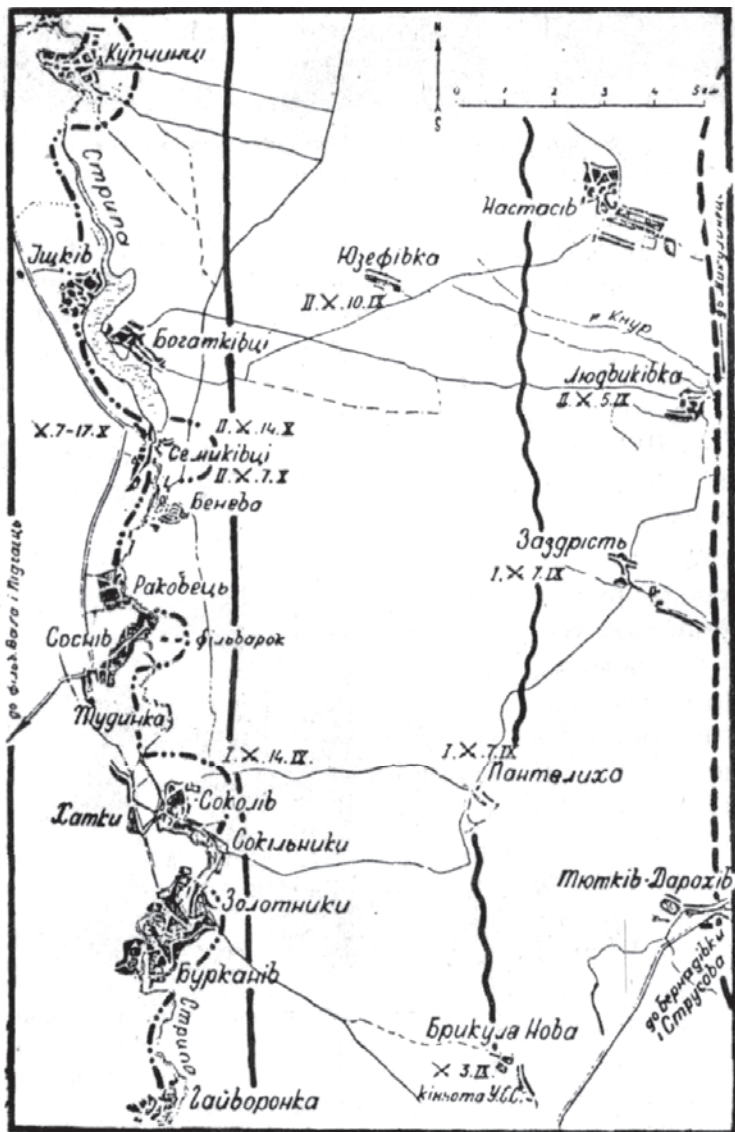

Усусуси в короткі хвилини відпочинку. Світлина 1915 р.

Підгайці. Загальний вигляд зі сходу. Світлина 2010 р.

Мапка околиць між Стрипою і Серетом під час походів УСС 1915 і 1916 рр.

- австрійський фронт у вересні і жовтні 1915 р.
- австрійський фронт з кінця листопада 1915 до серпня 1916 р.
- лінія російських становищ у той період
- ~ австрійський фронт на початку вересня 1915 р.

Числом I і II перед знаком боїв позначені курені УСС.

Саме в цей період, коли фронт восени 1915 року стабілізувався вздовж річки Стрипи, Підгайці, розташовані за 18 км від місця основних подій, стали прифронтовим шпиталем для хворих і поранених вояків. На площі „Сокола” (колишній Польський народний дім – нині вул. Міцкевича, 24) містилася станція возів „Червоного Хреста”. Кожного дня валка возів виїжджала під фронт і привозила німечин або ранених вояків. Міська лікарня, що мала лише 60 ліжок, не могла примістити такої кількості поранених, що потребували лікування. Тому невеличкі лікарні були влаштовані у різних домах міста, як у домі С. Кона (вул. Замкова), Ліленфельда (вул. Чарторийських), у будинку „Сокола”. Був окремий шпиталь для інфекційно хворих, ізольований від довкілля. У судовім будинку по вул. Широкий містилася лікарня для Українських січових стрільців, які були в той час на позиціях у північно-східних селах повіту, над Стрипою. У лікарні постійно отримували поміч понад 30 поранених і хворих усусусів. Та військова опіка, якої вони потребували, була недостатньою. Задля піклування про хворих і поранених бійців УСС у місті було організовано жіночий допомогивий комітет. Очолила його пані Міра Яримович, згодом заміжня за д-ром Володимиром Блавацьким. До складу комітету входили: Олена Возняк-Вороневич, Юлія Дзядикевич-Кучма, Павліна Косович-Мушкевич, Анна Пен-

Біля Семиківець позначено місце, де стоїть могила-курган, що її насипали січові стрільці на згадку про переможні бої над Стрипою.

кальська-Овсянецька, Текля Кучма-Срібна, Ліна Головінська-Карпак та інші. Цей комітет перейняв повну опіку над українськими вояками. У будинку лікарні він провадив кухню, пральню, організував допоміжний медичний персонал. У багатьох випадках старався придбати відповідні ліки. Щоб забезпечити вояків білизною, постіллям, теплим одягом, організував у місті та селах над Золотою Липою збирання полотна, харчів, грошей, потрібних як для вояків, так і для членів комітету, що не могли було оплатити поїздок чи прохарчуватися в дорозі. Наше жіноцтво виявило добродушність щодо рідного війська. Тим воно склало свій патріотичний іспит⁸.

Для поховання полеглих вояків у 1915 році біля парафіяльного цвинтаря споряджено військовий. Тут віддали землі представників різних армій – австрійської, мадярської, російської та інших. Було понад 200 могил, упорядкованих на військовий лад. Серед них і усусусів, а згодом і вояків УГА (сотника Маріяна Ольшанського, о. поручника В. Опарівського, батька дружини С. Бандери, підстаршини Гапія та багатьох інших⁹.

Широку культурно-освітню діяльність розгорнула Пресова квартира, до якої входили стрілецькі літописці, письменники й митці. Вона була створена ще під час боїв на Бескидах, а восени 1915 року в повному складі прибула з розташованого в Замковій Паланці поблизу Мукачева збірного пункту (коша) до Соснова. Однак Іван Дурбак у своїх спогадах подає нам суттєве уточнення: Пресова квартира УСС від початку осені 1915 р. до зими 1915–1916 рр. розташовувалась подалі від фронту, у селі Новосілці, а точніше у селі Новосілці-Ленчівці. Ще й донині збереглася хата старого господаря Зозуляка, в якого члени Пресової квартири гостювали у цей період.

Церква Різдва Пречистої Диви Марії у с. Новосілці-Ленчівці, де восени 1915 р. молились учасники Пресової квартири УСС. Світлина 2010 р.

Учасники Пресової квартири готували на хуторі Тудинці матеріали до журналу УСС „Шляхи”, що вже почав виходити у Львові, та до історії стрілецтва. Художники Осип Курилас, Юліан Назарак, Лев Гец та Іван Іванець створили чимало портретів, пейзажів, картин зі сценами стрілецького побуту. Часто влаштовував концерти оркестр, який з осені був постійно при полку.

У Тудинці набрали сили таланти трьох уродженців Тернопільщини — Романа Купчинського, Михайла Гайворонського і Левка Лепкого, яких по праву називають співцями стрілецької слави.

Крім того Л. Лепкий разом із художником І. Іванцем був ініціатором введення стрілецької шапки, так званої мазепинки. Для дальшого націоналізування форми УСС вони змінили крій австрійської блузи і запровадили, як писав сам Л. Лепкий, рядком зірки на ковнірі, для відрізнення (австрійці носили впоперек). У 1916 році УСС уже мали ту форму, що увійшла в історію українського війська. Варто додати, що влітку 1916 року голова Пресової квартири четар І. Іванець як член комісії корпусної команди перевіряв упорядкування могил УСС на полях боїв від Болехова до Стрипи. А підхорунжий Л. Лепкий керував висипанням могили-кургана у Семиківцях, хрест на якій встановили 16 липня того ж таки 1916 року.

Про дух, який панував у рядах Українського січового стрілецтва переконливо свідчить лист фронтових стрілецьких частин до Загальної Української Ради від 11 листопада 1915 року:

„Ми пішли в цю світову завірюху тільки тому, щоби наша Україна в часі цього всесвітнього, смертельного змогу могла проголосити, що є і хоче бути, хоче мати власне місце під сонцем. Коли що тривожить нас, то

Село Семиківці. Могила полеглих героїв у 1916 р. Світлина 2010 р.

тільки думка, чи могили наших товаришів, найкращих синів України, які виростають слідом за нами, від далекого Закарпаття аж до подільських степів, приспішать зрванню з рук України ганебних кайдан неволі”¹⁰.

Під час постою УСС у Соснові в їхньому житті відбулася важлива подія. Внаслідок невдоволення старшин діями Г. Коссака легіон у березні 1916 року отримав нового коменданта підполковника австрійської армії отамана Антона Вариводу. Разом із ним прибув ще один активний старшина сотник Омелян Лисняк. Він став ад’ютантом полку, а потім командантом куреня. Команду над першим куренем дістав отаман Г. Коссак, над другим отаман — С. Горук. Дотеперішній командант другого куреня сотник В. Дідушок очолив першу сотню. Взагалі ж склад полку був такий: два курені піхоти по чотири сотні, одна технічна сотня та відділ скорострільів. Допоміжні частини — обози, санітарну службу і ліквідатуру об’єднали.

Завдяки новому комендантові в полку встановився зразковий військовий лад, його озброєння поповнилося скорострільами й мінометами. 13 травня другий курінь перейшов із Тудинки на позиції біля річечки Весела, решта полку на чолі з його командою зайняла північну частину Соснова. На фронті корпусу панувало затишшя, лише зрідка „перемовлялися” артилеристи і здійснювали рейди розвідувальні групи. Стрільці наполегливо вдосконалювали бойову виучку, вчилися здобувати ворожі укріплення, опановували нову зброю — вогнемети.

Безперечно, у ході світової війни зростала не тільки бойова майстерність галицьких старшин і стрільців, а і їхня національна свідомість.

З цього погляду цікавим є лист четаря Івана Балюка до Дмитра Донцова, написаний після боїв на Маківці 1915 р.:

„Війна навчила стрільців дуже багато і се озветься в громадському житті, оскільки не вигинуть ті, що творять стрілецьку думку. З весною сього року стала творитися в стрільцях група людей, що пильно слідять за українським громадським життям, здають собі цілком і вповні справу з діяльністю нашої еміграції, зайняли вже становище щодо всіх прояв і потреб нашого життя і свідомі власної задачі, цілі і доріг на будуче. Ми далеко не такі, як собі представляє нас суспільство. Говориться: виступлене стрілецтва є початок нової епохи в народнім життю”¹¹.

Так у підготовці до наступних боїв полк проіснував до 11 серпня 1916 року, коли отримав наказ залишити становища над Стрипою.

Власне, подіями у Соснові й завершуються славні сторінки Легіону УСС на землях тодішньої Підгаєччини. Далі буде не менш славна сторінка усусувів — Лисоня. Але це вже Бережанщина того ж Тернопільського краю.

У міжвоєнний період (1920 – 1930-ті рр.) у Підгайцях, як і по всій Галичині, діяло Товариство по догляду за воєнними могилами, до якого входили переважно представники патріотично налаштованої української молоді. Вони й упорядковували могили всіх військових – жертв Першої

Поминальна молитва на військовому цвинтарі за полеглих героїв і воїнів різних армій – жертв Першої світової війни. Світлина 1920-х рр.

світової, в тому числі і могили усусуців та вояків УГА. Замість тимчасових дерев'яних хрестів вилили бетонні (часто без назви).

Кожного року урочистим походом із церкви до цвинтаря на Зелені свята (Пресвятої Трійці) йшли люди разом із священниками і громадськими діячами вклонитися могилам загиблих героїв. Ось як про це згадують автори мемуарного збірника „Підгаєцька земля”: “Біля 1-ої години по обіді, коло церкви у Підгайцях збиралися учасники походу. Старе Місто, Сільце, Галич та Угринів приносили виготовлені попереднього дня у читальні вінки. Вінки міста Підгаєць були на місці. Після короткої відправи формувався похід (процесія). Хрест, хоругви, за ними десятки вінків із шарфами, на яких видніли написи: «Борцям за волю України», «Полеглим Героям» і т. ін. За вінками – священники, а далі ішов хор. За ним тисячна маса людей. Упорядчики старалися, щоб люди маршували чвірками (колоною по 4 людини).

Хор співав «Святий Боже» й інші побожні пісні. Ближче до цвинтаря, а часом на цвинтарі, хор співав стрілецьку пісню:

Коли ви вмирали, вам дзвони не грали,

Ніхто не заплакав за вами.

Лиш в чистому полі ревіли гармати,

А зорі вмивались сльозами. [...]

Зеленосвяточний поклін полеглим був насправді релігійно-національною маніфестацією із сильно підкресленою ідеєю, за яку віддали життя вояки українських армій. Поляки уважали її перебіг та зміст за протипольську акцію. Дуже часто поліція втручалася в порядок проведення її, а також брала на допити (пізніше) священників та провідних осіб філії «Просвіти» в

***Символічна могила полеглим воякам
УСС та УГА в Успенській церкві
м. Підгаєць. Світлина 1927 – 1928 рр.***

Підгайцях. 1938-го року заборонено на шарфах при вінках поміщувати будь-які написи, а похід мусів мати форму процесії, а не зорганізованого маршу чвірками”¹².

Та було так не завжди. За свідченням одного із старожилів міста, тепер покійного Володимира Тесельського, десь у 1927 або 1928 році польська влада заборонила такий урочистий похід. Тоді українські патріоти Підгаєць за згодою місцевого пароха у церкві зробили символічну могилу полеглим героям і встановили березовий хрест.

У 2009 році силами громадськості, під керівництвом голови Підгаєцької РДА, розпочалася реконструкція військового цвинтаря у Підгайцях.

ПРИМІТКИ

- 1 Яворський Олекса. Громадсько-політичне життя Підгаєччини // Підгаєцька земля: Історично-мемуарний збірник. НТШ. Т. XXIV. Головний Комітет Підгаєчан. – Детройт, 1980. – С. 319.
- 2 Історія Українського Війська. Видання Івана Тиктора. (Репринтне видання). – Тернопіль. – 1992. – С.323.
- 3 Там само. – С. 323 – 324.
- 4 Матейко Р. Галицькі лицарі волі. Українські вивозльні змагання на Тернопільщині 1900 – 1920 рр. у контексті історії України. – Тернопіль, 2002. – С.18.
- 5 Там само. – С. 20.
- 6 Там само.
- 7 Історія Українського Війська. Видання Івана Тиктора. – С. 329.
- 8 Черевко М., Сена Я., Минко з Винниць. Хроніка-опис міста Підгайці. // Підгаєцька земля: Історично-мемуарний збірник. НТШ. Т. XXIV. Головний Комітет Підгаєчан. – С.187.
- 9 Там само. – С.188.
- 10 Матейко Р., Мельничук Б. Воєнними дорогами синів Галичини. Українські січові стрільці на Тернопільщині. – Тернопіль, 1991. – С. 26.
- 11 Литвин М. Р. Історія галицького стрілецтва. – Львів, 1991. – С. 27 – 28.
- 12 Папіж В. Деякі релігійні обряди і звичаї Підгаєччини // Підгаєцька земля: Історично-мемуарний збірник. НТШ. Т. XXIV. Головний Комітет Підгаєчан – С. 90 – 91.